

Aaah, lekker!

Muziekonderwijs voor doven en slechthorenden

Eric Luth

01-06-2013

Over dove kinderen:

“Doofheid op zichzelf is het probleem niet: het probleem is het gebrek aan communicatie en taal. Als er geen communicatie plaatsvindt, als het kind niet met goede taal en dialoog wordt geconfronteerd, zien we alle gebreken ontstaan [...], gebreken die tegelijk linguïstisch, intellectueel, emotioneel en cultureel zijn. Met die gebreken krijgen vrijwel alle doofgeborenen in meer of mindere mate te kampen: ‘de meeste dove kinderen,’ zegt Schein, ‘groeien op als vreemdelingen in hun eigen huis.’”

Oliver Sacks (*Stemmen zien*, 1989):

Uit dit onderzoek:

Alle dagen heb ik een draagbare kartonnen speaker en een mp3-speler meegenomen. Allereerst liet ik alle leerlingen, terwijl er muziek uit kwam, voelen aan de speaker. Voor veel leerlingen is het een openbaring dat geluid zo trilt. Één leerling zei terwijl hij aan de speaker voelde:

‘Aaah, lekker!’

Inhoudsopgave

<u>INHOUDSOPGAVE</u>	2
<u>INLEIDING</u>	3
GUYOTSCHOOL VSO, HAREN (AANLEIDING)	3
PROBLEEMSTELLING	5
OPBOUW ARTIKEL.....	6
<u>ONDERZOEK DEEL 1</u>	7
THESE – GUYOTSCHOOL VSO, HAREN	7
HUIDIGE SITUATIE MUZIEKONDERWIJS IN CLUSTER 2	7
ANTITHESE	9
LITERATUUR	9
OBSERVATIES - ENKSCHOOL SO, ZWOLLE.....	11
ANTITHESE	16
TUSSENSTAND.....	17
<u>ONDERZOEK DEEL 2</u>	19
BEVINDINGEN	20
<u>SYNTHESE: AANBEVELINGEN EN CONCLUSIES</u>	22
<u>DISCUSSIE</u>	24
<u>NAWOORD</u>	25
<u>LITERATUUR</u>	26

Inleiding

In het speciaal onderwijs is een groeiende vraag naar muziekonderwijs. Op die vraag wordt gelukkig gereageerd vanuit de muziekwereld. Zo doet de in 1997 ontstane stichting Papageno sinds 2000 speciale muziekprojecten en muziektherapie voor kinderen met autisme. Die projecten worden ook vaak gedaan op scholen voor speciaal onderwijs. Het speciaal onderwijs is verdeeld in vier clusters:

- Cluster 1: visueel gehandicapte kinderen (en meervoudig gehandicapte kinderen met een visuele handicap)
- Cluster 2: dove en slechthorende kinderen en kinderen met ernstige spraak-taalmoelijkheden (en meervoudig gehandicapte kinderen)
- Cluster 3: lichamelijk gehandicapte kinderen, zeer moeilijk lerende kinderen en langdurig zieke kinderen met een lichamelijke handicap (en meervoudig gehandicapte kinderen)
- Cluster 4: zeer moeilijk opvoedbare kinderen en kinderen met gedrags- en/of psychiatrische stoornissen

De stichting Papageno is vanouds gericht op autistische kinderen en daarom alleen actief in cluster 3 en 4 en dan vooral 4. Op kleinere schaal was er dit jaar (januari – april) ook een project in Groningen en Haren met een cluster 1 school: Music4all. Daarin werd gemusiceerd met leerlingen van een cluster 1 school samen met bewoners van een wooninitiatief voor geestelijk gehandicapten en tevens leerlingen van een reguliere middelbare school. Ook binnen cluster 2, doven en slechthorenden, op het eerste gezicht misschien een weinig waarschijnlijke groep voor muziekonderwijs, is er vraag naar muziekonderwijs! Vanaf 2010 ben ik bij twee muziekprojecten voor doven en slechthorenden betrokken geweest en ik heb daarna besloten mijn afstudeeronderzoek in cluster 2 te doen.

Guyotschool VSO, Haren (Aanleiding)

Van 1 oktober 2010 tot en met 2 november 2012 heb ik samen met twee jaargenoten een praktijkonderzoek gedaan op de Guyotschool Voortgezet Speciaal Onderwijs in Haren. Op die school wordt middelbaar onderwijs voor dove en slechthorende leerlingen met als eerste taal Nederlandse Gebarentaal (NGT) aangeboden (van VMBO tot en met HAVO). Tot dat moment werd er daar nog geen muziekonderwijs aangeboden. Meerdere ouders van leerlingen en leerlingen van de Guyotschool VSO waren echter benieuwd of het mogelijk zou zijn om het vak muziek te volgen. De Guyotschool VSO zag dus een duidelijke behoefte aan muziekonderwijs. In 2010 ging de Guyotschool VSO naar het Prins Claus Conservatorium in Groningen met de vraag of er niet onderzocht zou kunnen worden wat de mogelijkheden voor een eventueel in te voeren vak muziek zouden zijn op de Guyotschool VSO.

Samen met twee jaargenoten hebben we toen praktijkonderzoek gedaan: Hoe zou je muziekonderwijs kunnen geven op een school voor doven en slechthorenden? We hadden de vrijheid om allerlei experimenten te doen en daar hebben we uitgebreid gebruik van gemaakt. Die hebben we steeds in lessen kunnen doen, we hadden twee periodes waarin we wekelijks één of twee groepen les konden geven. Onze opdracht was uiteindelijk het geven van een advies aan de Guyotschool VSO over hoe zij muziekonderwijs zouden kunnen vormgeven. We hebben daarom onderzocht welke

aspecten van het vak muziek goed te doen zijn met de leerlingen op de Guyotschool VSO en we hebben nagedacht over wat wij denken dat essentieel is om met deze leerlingen te behandelen. We hadden aan het begin enkele ideeën daarover door gesprekken met docenten van de Guyotschool VSO en kwamen al lesgevend steeds op nieuwe ideeën. Uiteindelijk hebben we toen bedacht wat volgens ons de doelen van het vak muziek zouden moeten zijn op die school. De nu volgende *schuingedrukte* stukken tekst zijn uit het verslag (Barendsen, Luth, Munneke, 2013) geciteerd. We hebben het volgende gesteld:

Doelen

- *interesse wekken voor meerdere aspecten van muziek*
- *functies van muziek leren begrijpen (Waarom is er muziek? Wat doet muziek?)*
- *basale muzikale parameters kunnen herkennen en kunnen gebruiken bij zelf musiceren (ritme, dynamiek, toonhoogte (ongeveer, niet precies), toonduur)*

Om aan die doelen te werken hadden we de volgende inhoud bedacht als geschikte inhoud van het vak muziek op die school:

Inhoud vak

- *De functie* communicatie zou sowieso langs moeten komen.*
- *3 andere functies van muziek.*
- *kennis van dynamiek, toonhoogte en ritme.*
- *Algemene kennis over muziek uit verschillende periodes en culturen.*

Het punt waar we niet helemaal uitkwamen was het volgende:

Discussie

We willen hier het punt melden waar we het niet direct eens over konden worden en waar we nu nog wel wat twijfels over hebben:

Er is een (vrij groot) verschil tussen de mogelijkheden op muziekgebied tussen leerlingen met meer en leerlingen met minder of geen auditieve mogelijkheden. De theorie is door alle leerlingen op hetzelfde niveau te doen. Bij het doen van praktische muziekactiviteiten loop je met leerlingen met weinig of geen auditieve mogelijkheden heel snel vast. Omdat we vinden dat het ervaren van muziek door doen en luisteren een heel belangrijk onderdeel van het vak is zijn we er zeker van dat je de groepen moet scheiden omdat er anders óf voor de groep met meer mogelijkheden te weinig uitdaging is óf dat de activiteiten voor de andere groep niet te doen zijn. Wat doe je hier verder mee? Moeten er basislessen zijn met theorie voor iedereen (verbreding algemene ontwikkeling, als een gesprek over Mozart gaat, weten dat we over een componist aan het praten zijn) en dan een

* Mijn jaargenoten en ik hebben het over 'functies van muziek'. We gebruiken het woord in twee betekenissen: Functie kan zijn hoe muziek functioneert, maar het kan ook zijn in welke omstandigheden muziek voorkomt. Voorbeelden: De functie communicatie is het communiceren door (samen) musiceren. Een ander voorbeeld is dat muziek kan werken als emotieversterker (denk aan muziek bij films).

aanvullend keuzevak voor leerlingen met meer auditieve mogelijkheden? Misschien alleen lessen voor leerlingen met meer mogelijkheden? Zouden die lessen dan een keuze-, of verplicht vak zijn?

Het 'zijn we er zeker van dat je de groepen moet scheiden' ben ik persoonlijk nooit zo zeker van geweest en ik kon me dan ook meer vinden in de tekst daarvoor: 'waar we nu nog wel wat twijfels over hebben'. Ik ben altijd over het wel of niet scheiden van de groep blijven nadenken. Wat destijds ook tot de conclusie 'scheiden van de groep is goed' heeft geleid is dat leerlingen op een gegeven moment meldden: 'we zijn doof, waarom moeten we dan muziekles, we kunnen toch helemaal niks daarmee'. Ik zag echter wel dat een heel aantal muziek- activiteiten goed met deze groep te doen was en dat ze vooruit gingen. Dat is één van de dingen die ertoe heeft geleid dat ik dit (vervolg)onderzoek op een basisschool heb gedaan. Ik had van tevoren het idee dat de leerlingen daar niet zo 'bevooroordeeld' over zichzelf zouden zijn en dat ze dus gewoon alles zouden proberen wat er (op muziekgebied) wordt aangeboden. Dat idee had ik doordat ik tijdens mijn vooronderzoek op een aantal basisscholen uit cluster 2 workshops had gegeven (als voorbereiding op het concert: 'Kentalis Ongehoord Goed') en daar een open en enthousiaste houding zag bij de leerlingen. Het leek me erg interessant om te ontdekken wat allemaal wél mogelijk is met deze doelgroep. Door mijn eigen liefde voor muziek lijkt het me erg moeilijk als je daar helemaal niets van meemaakt!

In het onderwijs is deze doelgroep, zoals aan het begin van deze scriptie te lezen is, ingedeeld in cluster 2 van het speciaal onderwijs. In cluster 2 zitten alle scholen voor dove en slechthorende kinderen en voor kinderen met ernstige spraak- en/of taalproblemen. Niet op alle scholen uit cluster 2 zitten leerlingen uit mijn doelgroep, die zijn alleen op de scholen waar Nederlandse GebarenTaal (NGT) de voertaal is. Er zijn ook scholen waar Nederlands ondersteund met gebaren wordt gesproken (door minder erge doofheid van de leerlingen) en scholen of afdelingen van scholen waar gewoon Nederlands wordt gesproken (bijvoorbeeld de scholen voor kinderen met spraak-/taalproblemen). Die twee laatste doelgroepen zijn voor dit onderzoek niet van belang.

Probleemstelling

Muziek is niet verplicht op scholen in cluster 2 van het speciaal onderwijs. Vanuit ouders van leerlingen en leerlingen zelf is er wel een groeiende vraag naar goed muziekonderwijs op die scholen.

Op de Guyotschool VSO heb ik voor het eerst ervaring opgedaan met muziekonderwijs in cluster 2. In Zwolle heb ik op de Enkschool SO nieuwe en andere inzichten opgedaan over dit specifieke muziekonderwijs. Kan ik deze nieuwe inzichten toepassen in muziekonderwijs op een andere school in cluster 2? En hoe zou dat moeten, wat blijken de sterke punten van het onderzoek op de Guyotschool en wat van het muziekonderwijs op de Enkschool? Kan ik een richtlijn geven voor het vak muziek op scholen in cluster 2?

Opbouw artikel

Door de twijfels die ik overhield na het project op de Guyotschool VSO wilde ik meer onderzoek in deze richting doen en kwam ik uiteindelijk op de volgende onderzoeksvraag:

Hoofdvraag

Hoe kan muziekonderwijs worden ingericht op een school in cluster 2 voor dove/ slechthorende kinderen en wat zijn bij deze doelgroep passende doelstellingen?

Deelvragen

- Wat is er op dit moment bekend over muziekonderwijs voor dove/slechthorende leerlingen?
 - Wat zijn de ervaringen en conclusies uit het project op de Guyotschool VSO in Haren?
 - Wat zijn mijn bevindingen na het lezen van verschillende artikelen?
 - Wat zijn mijn bevindingen na het observeren van de muzieklessen op de Enkschool SO in Zwolle?
- Tot welke verzameling van ideeën leiden deze bevindingen?
- Welke van deze bevindingen zijn als algemene karakteristieken voor het verzorgen van muziekonderwijs aan kinderen met een auditieve beperking te benoemen na mijn eigen leservaringen op de Enkschool?

Bovenstaande opsomming van deelvragen geeft aan welk proces ik heb doorlopen in het zoeken naar antwoorden op de deelvragen. Allereerst heb ik data verzameld op basis van eigen experimenten, literatuuronderzoek en observaties. Die heb ik daarna geordend (de hierboven genoemde 'verzameling'). Daar heb ik daarna een aantal opvallende aspecten uit geselecteerd waarmee ik zelf experimenten heb uitgevoerd op de Enkschool SO. Als afsluiting van dat onderzoek heb ik conclusies geformuleerd die naar mijn mening algemeen geldend kunnen zijn voor het muziekonderwijs aan kinderen met een auditieve beperking.

Samen met mijn begeleider kwam ik vrij gauw tot de conclusie dat mijn onderzoek een dialectisch proces is. Van het praktijkonderzoek dat ik met jaargenoten op de Guyotschool VSO heb gedaan hebben we een verslag gemaakt. Ik gebruik de conclusies uit dat verslag als these/ uitgangspunt.

Type onderzoek: Literatuurstudie

Ideeën over muziekles aan dove en slechthorende leerlingen uit literatuur en uit mijn observaties op de Enkschool SO in Zwolle gebruik ik als antithese/ aanvulling/ verrijking.

Type onderzoek: Observatie en literatuurstudie

Uit al het verzamelde materiaal heb ik een aantal opvallende aspecten gekozen waarmee ik zelf experimenten heb uitgevoerd op de Enkschool SO. Dat leidde tot een aanvulling op mijn antithese.

Type onderzoek: Praktijkonderzoek

Uiteindelijk leiden die these en uitgebreide antithese mij naar een synthese; conclusies die naar mijn mening algemeen geldend zijn voor muziekonderwijs aan kinderen met een auditieve beperking.

Onderzoek deel 1

Ik verdeel mijn onderzoek in twee delen. Het vooronderzoek in Haren, mijn literatuurstudie en mijn observaties vormen samen deel 1 van mijn onderzoek. De experimenten die ik daarna in de praktijk heb gedaan om mijn conclusies uit deel 1 te toetsen noem ik deel 2 van mijn onderzoek.

These – Guyotschool VSO, Haren

Tijdens het praktijkonderzoek in Haren hebben ik en mijn jaargenoten veel geleerd en bedacht over muziekonderwijs op een school voor dove en slechthorende leerlingen. Ik zet onze bevindingen hier op een rij:

- In dit muziekonderwijs kun je het beste gebruik maken van lage geluiden. Dat omdat die het beste te voelen zijn. Je kunt het aantal voelbare tonen groter maken door de leerlingen een ballon (trillingsversterker) vast te laten houden. Lage geluiden zijn ook beter om te gebruiken omdat hoge tonen soms pijnlijk kunnen zijn voor leerlingen met gehoorapparaten.
- De dove en slechthorende leerlingen hebben net zo veel pulsgevoel als hun horende leeftijdgenoten.
 - Als je bij een leerling merkt dat die niet zo'n pulsgevoel lijkt te hebben dan is dat goed te trainen (hij/zij is gewoon minder in aanraking gekomen met ritmes dan horende leeftijdgenoten tot nu toe).
- Het lestempo moet lager liggen dan op een reguliere middelbare school omdat het zo'n bijzonder leergebied (geluid) is voor deze doelgroep.
- Er moet een scheiding gemaakt worden tussen dove en slechthorende leerlingen omdat de slechthorende leerlingen veel makkelijker mee konden doen met onze lesactiviteiten dan de dove. Er is een te groot verschil, klappen in handen kun je met veel slechthorende leerlingen bijvoorbeeld wel gebruiken, maar veel dove leerlingen horen/voelen er niks van als iemand anders klapt.
- 'Er is meer te bereiken met alleen slechthorende leerlingen'.

Huidige situatie muziekonderwijs in cluster 2

De hoofdvraag is: 'Hoe kan muziekonderwijs worden ingericht op een school in cluster 2 voor dove/slechthorende kinderen en wat zijn bij deze doelgroep passende doelstellingen?'. Om dat te onderzoeken moest ik eerst ook kijken naar hoe het muziekonderwijs er op dit moment uitziet voor mijn doelgroep. Ik heb geleerd hoe dat op dit moment is door gesprekken te voeren met docenten op de Guyotschool SO, Guyotschool VSO (tijdens vooronderzoek) en de Enkschool SO.

Op dit moment is er in cluster 2 (SO en VSO) geen vaste plek voor het vak muziek. Scholen mogen zelf bepalen of en hoeveel tijd ze aan het vak muziek besteden. Dat betekent dat er zelfs voor gekozen mag worden om helemaal geen muziek aan te bieden.

Hier de situatie op de scholen waar ik tijdens dit onderzoek contact mee heb gehad (Een vaste plek in het curriculum zoals in Zwolle echt uitzonderlijk):

Guyotschool SO-A, Haren:

“Muziekonderwijs is op dit moment een combinatie van drama, dans en muziek. Het wordt in de A-school af en toe in projectvorm gegeven, door een vakleerkracht. Deze kinderen krijgen tien lessen op jaarbasis per groep (groep 3 t/m 8). Voor de verdere muziekbeleving is de eigen leerkracht verantwoordelijk.” (*Schoolgids Kentalis Guyotscholen voor SO, 2011-2012*)

In de nieuwe schoolgids staat:

“Muziek wordt gegeven afhankelijk van de mogelijkheden van kinderen. Op school zijn diverse muziekbundels en schoolinstrumenten aanwezig en wordt eventueel gebruik gemaakt van de methode “het Circle-spel” (muziekstimuleringsprogramma voor CI/SH-kinderen) en “Cijfers, w(o)orden Noten” (slagwerkprogramma voor dove en slechthorende kinderen). Het muziekonderwijs op school is in ontwikkeling.” (*Schoolgids Kentalis Guyotscholen voor SO, 2012-2013*)

Guyotschool VSO, Haren:

Er is op dit moment geen mogelijkheid om muziekles te kiezen maar er wordt wel overwogen om het vak binnenkort in te voeren (eventueel als onderdeel van het vak cultureel kunstzinnige vorming).

Enkschool SO, Zwolle:

Al heel lang is er muziekles voor leerlingen in de groepen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden (ESM-groepen). Sinds een aantal jaar geeft de muziekdocent ook les aan de groepen met dove en slechthorende leerlingen (doof/sh- groepen).

Vanaf dit schooljaar is er muziekles voor alle leerlingen van groep één tot en met zes van de afdeling doof/sh. Daarvoor was er muziekles voor de doof/sh- groepen 3 tot en met 8. De muziekdocent leek het echter beter om zo vroeg mogelijk met muziekles te beginnen, dus vandaar de verandering van groepen. De groepen die muziekles hebben krijgen dat allemaal één halfuur per week. Als een groep te groot is dan wordt die in tweeën gedeeld.

Tijdens mijn onderzoek ben ik verschillende scholen tegengekomen binnen cluster 2. Namelijk:

1. Wel interesse voor muziekonderwijs maar tot nu toe nog geen muziekonderwijs (Guyotschool VSO & Guyotschool SO-B)
2. Muziekonderwijs heeft een kleine plek (wordt niet structureel aangeboden) in het onderwijs (Guyotschool SO-A)
3. Muziekonderwijs heeft al een plek in het onderwijs (Enkschool SO)

Er zijn natuurlijk meer scholen in cluster 2, maar die zitten allemaal in één van de eerste twee categorieën. Dat er al structureel muziekonderwijs is, is alleen zo op de Enkschool SO in Zwolle. Ik heb het steeds alleen over de cluster 2 scholen waar NGT de voertaal is. Andere cluster 2 scholen bieden soms wel structureel muziekonderwijs aan.

Antithese

Als uitgangspunt voor mijn onderzoek heb ik de eerder genoemde resultaten van het onderzoek op de Guyotschool VSO (mijn these). Zoals aan het begin uitgelegd wil ik die resultaten scherpen door ook naar andere onderzoeken te kijken (literatuurstudie) en door zelf te kijken naar lessen van een muziekdocent (observatie) die al werkt in cluster 2.

Literatuur

Voor ik mijn literatuurstudie in artikelen over muziekonderwijs voor dove en slechthorende kinderen begon heb ik eerst het boek 'Stemmen zien' (1989) van Oliver Sacks gelezen. Dat boek gaat over de geschiedenis van gebarentaal en over de 'dovencultuur' in de Verenigde Staten. Het boek heeft mij meer doen begrijpen van het fenomeen 'doofheid' en niet alleen van de beperkingen maar ook van de mogelijkheden. Zo schrijft hij: "Horenden nemen over het algemeen óf trillingen óf geluid waar: zo kan een zeer lage C (nog onder de laagste toon op de piano) gehoord worden als een lage C, óf als een toonloos gekraak van zestien trillingen per seconde. Een octaaf daaronder horen we alleen gekraak, en een octaaf hoger (tweeëndertig trillingen per seconde) horen we een lage noot zonder de afzonderlijke trillingen. De 'toon'sensatie binnen het menselijk gehoorspectrum is een soort synthetisch oordeel of constructie van het gehoor (zie Helmholtz, *Die Lehre von den Tonempfindungen*, 1863). Als dit niet mogelijk is, zoals bij totaal doven, dan kan het trillingsgevoel zich kennelijk tot in de hogere frequenties uitbreiden, tot in de gebieden die door horenden als tonen worden ervaren – tot in het middengebied van muziek en spraak." Dat stuk tekst heeft mij ook meer overtuigd van het feit dat ik lessen moet kunnen maken die door ongescheiden groepen te doen zijn. 'Stokdove' leerlingen kunnen waarschijnlijk best veel met geluid (met het vasthouden van een ballon breid je het trillingsgevoel nog verder uit naar hogere frequenties en versterk je ook de al te voelen frequenties). Hij vertelt ook een aantal bijzondere verhalen over dove mensen en muziek. Zo heeft hij het over een 'stokdove' vriendin van hem 'Lucy K.' die het interval 'kwint' gemakkelijk kan herkennen als ze haar hand op een piano legt.

Verder heb ik ook gezocht naar specifieke literatuur over muziekonderwijs voor dove en slechthorende leerlingen. In Nederland is er niet veel onderzoek geweest naar dit onderwerp. Ik heb alleen een heel recent onderzoek gelezen van een docent op de Guyotschool SO-B in Haren (Houten, 2012) over de muziekbeleving bij de kinderen en jongeren op haar afdeling. Het gaat dan om kinderen en jongeren van drie tot twintig jaar oud die auditief, communicatief en verstandelijk beperkt zijn. Ze heeft literatuur- en praktijkonderzoek gedaan en één van de weinige experts op dit gebied opgezocht en geïnterviewd: Danny Lane, onderwijs- en projectmanager van de organisatie 'Music and the Deaf' in Manchester die zelf doof geboren is. In het Verenigd Koninkrijk is muziekonderwijs wel opgenomen in het curriculum voor onderwijs aan mensen met een auditieve beperking. Wat zij aanraadt aan het

einde van haar onderzoek (ze is zelf geen muziekdocent) is om de Britse methode 'keys to music' te gebruiken voor deze doelgroep. Daarnaast stelt ze dat het goed is om de kinderen in aanraking te laten komen met verschillende muziekinstrumenten en ritmes. Die twee onderdelen kom ik op verschillende momenten in mijn onderzoek tegen en vindt zij dus waardevol! Ze raadt ook aan muziekles wekelijks te geven. Haar conclusies zijn namelijk dat muziek haar leerlingen een enorme plezierbeleving geeft, dat het hen helpt in hun sociaal-emotionele ontwikkeling en dat het de kinderen helpt in het ontwikkelen van cognitieve functies zoals het verwerken van kennis, aandacht, concentratie, taal, bewustzijn, denken en geheugen. Speciaal voor haar leerlingen met meerdere beperkingen meldt ze dat muziek daar ook op zijn plaats is omdat: 'ze stimuleert enerzijds het voelen en/of horen van geluidstrillingen en anderzijds een exploratie van lichaamsbewegingen'.

Omdat er verder in Nederland weinig onderzoek naar muziekonderwijs voor dove en slechthorende kinderen (die niet meervoudige gehandicapt zijn) is heb ik verder gekeken naar artikelen uit het buitenland. Zo schrijft Victoria Hagedorn (Hagedorn, 1992) over het trainen van luisteren naar geluid en muziek met dove leerlingen. Ze gebruikt om dat te trainen een hiërarchie van tien niveaus van verwerken van geluid die Derek Sanders heeft gemaakt (Sanders, 1977). Ze heeft voor elk niveau van verwerken van geluid activiteiten aangeraden om te doen om dove leerlingen te trainen. Ze heeft het alleen maar over activiteiten om beter naar muziek te luisteren. Wat mij betreft zal muziekeducatie in cluster 2 breder zijn dan alleen werken aan luisteren naar muziek, maar voor het onderdeel luisteren vind ik het wel goed dat ze eerst altijd wil dat de leerlingen antwoord kunnen geven op de volgende vragen:

- 'Klinkt er geluid/muziek?'
- 'Zo ja, waar komt het vandaan?'

Dat klinkt heel logisch, maar ik denk dat het belangrijk is dat alle muziekdocenten die in het speciaal onderwijs gaan werken zich hier bewust van zijn (dat deze basale dingen echt geoefend moeten worden). Hagedorn geeft ook een aantal voorbeeldoefeningen die goed te gebruiken zijn, maar er zijn ook zelf geschikte oefeningen te verzinnen.

Een ander artikel waar ik wat interessante informatie in vond over muziek met dove en/of slechthorende leerlingen is geschreven door de Amerikaan Phillip Hash (Hash, 2003). Hij zegt dat dove leerlingen heel erg maatvast kunnen zijn maar dat ze meer moeite hebben met het onderscheiden van toonhoogtes. Hij raadt aan (citeert dan Ford, 1985) om vooral de tonen van b klein (net onder de centrale c op de piano) tot en met f tweegestreept te gebruiken. Voor muziekdocenten erg handig om dit soort feiten te weten als je met auditief beperkte leerlingen werkt. Verder zegt hij in tegenstelling tot Hagedorn (die veel wil luisteren) dat je met dove leerlingen je moet richten op de visuele, tactiele en bewegingsaspecten van het bespelen van een instrument in plaats van op zingen of luisteren naar muziek.

Ik denk dat Hagedorn het goed heeft gezien dat je eerst deze doelgroep bewust moet maken van dat er geluid/muziek is maar ik vind het fijn om ook te lezen dat er onderzoek is gedaan naar andere vormen van muzikaal gedrag (hier door Hash). Hash geeft bovendien een heel nuttige lijst met welke

instrumenten wel (tot op zekere hoogte) en welke instrumenten niet goed door dove/slechthorende leerlingen te beoefenen zijn. Te gebruiken instrumenten zijn volgens hem:

- harp (snaren dicht bij het oor)
- gitaar (houd je tegen je lichaam aan)
- elektrische bas (produceert veel trillingen)
- (bas)klarinet of (bariton/tenor)saxofoon (één noot per vingerzetting is handig en de trillingen zijn goed te voelen)
- Euphonium of tuba (nadeel is dat je verschillende tonen per greep kunt produceren, bij de lage instrumenten zijn de trillingen echter wel duidelijk en is het te trainen)
- Percussie

Fretloze instrumenten (strijkinstrumenten) zijn volgens hem niet te gebruiken omdat zuiver intoneren (echt een gehoorszaak) te moeilijk is.

Naast deze artikelen die gericht waren op muziek*educatie* heb ik ook nog andere artikelen bestudeerd. Zo is er in 2012 in Slovenië (Stabej et al, 2012) een onderzoek gedaan naar het verschil in hoe muziek wordt waargenomen door kinderen met een cochleair implantaat (C.I.) en normaal horende kinderen. Het was leerzaam om te lezen maar was niet in zijn geheel toe te passen in mijn onderzoek. Dat komt doordat de groepen leerlingen in cluster 2 heel gemengd zijn. Er zijn leerlingen met een traditioneel gehoorapparaat, leerlingen met een C.I. en leerlingen zonder hulpmiddelen. Uiteraard was het waarnemen van muziek en onderscheiden van verschillende dingen daarin moeilijker voor kinderen met een C.I. dan voor normaal horende kinderen maar ook dit onderzoek gaf aan dat door training kinderen met C.I. vorderingen kunnen boeken!

Conclusies uit literatuurstudie

Vanuit mijn literatuurstudie wil ik de volgende conclusies op een rij zetten:

- Uit het onderzoek van Hagedorn blijkt dat muziekonderwijs bij dove en slechthorende leerlingen het best kan beginnen met bewustwording. Is er geluid? Waar komt het vandaan? Na training daarvan kun je pas verder.
- Als je toononderscheid wilt trainen, gebruik dan het gebied van b klein tot en met f tweegestreept. Bij andere oefeningen kun je het beste lage geluiden te gebruiken.
- Het is aan te raden om instrumenten te gebruiken in de muzieklessen aan dove/slechthorende leerlingen. Kijk voor geschikte instrumenten naar de lijst van Hash (2003).
- Als je de leerlingen instrumenten laat bespelen, let dan bij het aanleren erop dat de visuele, tactiele en bewegingsaspecten van het bespelen van een instrument voor deze leerlingen vaak makkelijkere aspecten zijn dan het auditieve aspect.

Observaties - Enkschool SO, Zwolle

Ik kwam terecht bij de Enkschool SO in Zwolle doordat ik ter voorbereiding van de uitvoering Kentalis Ongehoord Goed tijdens mijn vooronderzoek workshops heb gegeven op verschillende scholen van Kentalis (alle cluster 2 scholen zitten in de organisatie 'Kentalis'). Één daarvan was de Enkschool SO in Zwolle en daar ontdekte ik dat daar een muziekdocent aangesteld was. Het leek me heel goed en

verhelderend om te kijken wat iemand doet die al actief is met muziek met mijn doelgroep. Verder heb ik mijn onderzoek daar gedaan omdat het me goed lijkt dat als muziek op het VSO wordt gegeven (wat op de Guyotschool VSO wordt overwogen) er al met muziek wordt begonnen op de SO-scholen. In Zwolle is dat al het geval en kan ik dus kijken hoe dat gaat, maar het lijkt me goed als het op alle SO-scholen gebeurt. Er komen ten slotte leerlingen van allerlei verschillende SO-scholen naar diezelfde VSO school, goed als het onderwijs zou aansluiten.

In de observatiefase van mijn onderzoek ben ik vijf keer op de Enkschool SO in Zwolle geweest. Één keer om met de muziekdocent een planning te maken en om hem kort te interviewen over zijn muziekonderwijs en vier keer om lessen te observeren.

- dinsdag 29 januari - interview muziekdocent + afspraken maken
- dinsdag 5 februari - observeren groep 3 en groep 4 doof/sh muzieklessen en muzieklessen aan ESM- groepen en plusgroepen (*ESM- groepen met leerlingen die naast spraak- en/of taalmoeilijkheden ook ADHD, ADD of dergelijke gedragsproblemen hebben.*). De plusgroepen waren deze dag bezig met het voorbereiden van een 'maandfeest', feest waarin steeds een klas centraal staat en iets uitvoert. In dit geval een toneelstuk door de plusgroep (met gezongen liedje).
- dinsdag 12 februari - observeren muziekles aan een plusgroep en 's middags kijken naar de leesvertelwedstrijd, een variant op de voorleeswedstrijd voor dove en slechthorende kinderen. Leerlingen uit groep 7 en 8 deden mee.
- woensdag 13 februari - observeren drie muzieklessen aan kleutergroepen doof/sh en een muziekles aan een anti- groep (*ESM + afwijking in het autistisch spectrum*).
- woensdag 6 maart - observeren drie muzieklessen aan kleutergroepen doof/sh en een muziekles aan een anti- groep.

In principe zijn de ESM-groepen (ook de plus- en anti-groepen) niet van belang voor mijn onderzoek. Deze muziekdocent heeft echter ook onderdelen in de lessen aan die groepen die hij ook bij doof/sh doet. Ik heb dus op deze manier extra lesonderdelen gezien.

Hierna zal ik mijn bevindingen bij de muziekdocent van de Enkschool SO uiteen zetten.

Eerste bezoek

Bij mijn eerste bezoek aan de Enkschool vertelde de muziekdocent me meteen allemaal verhalen die mij er meer in laten geloven dat muziekonderwijs ook goed is voor dove/slechthorende kinderen! Hij vertelde bijvoorbeeld van een bijna helemaal doof meisje dat in alle andere lessen geen woord zegt en in de muziekles uit volle borst meezingt! Ook vertelde hij dat de dove/sh-leerlingen na oefening de verschillende tonen kunnen voelen als ze boomwhackers (figuur 1) gebruiken.

Figuur 1: boomwhackers

Over zijn lesinhoud vertelde hij me dat hij voor een groot deel eigen materiaal gebruikt. Daarnaast gebruikt hij ook de muziekmethode voor reguliere basisscholen 'moet je doen'. Toen hij begon met lesgeven op deze school gebruikte hij uit 'moet je doen' materiaal bestemd voor groep 3 in zijn groepen 3, materiaal bestemd voor groep 4 in zijn groepen 4 en zo verder. Nu gebruikt hij alleen nog maar materiaal tot groep 3, ook in groep 6, het andere materiaal is volgens hem te moeilijk voor de leerlingen.

Observaties

Tijdens mijn vier observatiedagen heb ik specifiek op de volgende dingen gelet (ik geef daarna aan waarom ik juist op deze dingen heb gelet):

- Wordt de groep gescheiden in een groep dove en een groep slechthorende leerlingen?
Deze vraag was na les één te beantwoorden: Hij scheidt de groepen niet.
- Voor welke lesinhoud kiest deze docent?
Hier heb ik elke les op gelet. Een opsomming volgt.
- Hoe gaan die verschillende lesinhouden met deze doelgroep?
Heb ik uiteraard ook elke les op gelet. Bij de opsomming vermeld ik steeds het 'resultaat' van de lesinhoud/activiteit.
- In overleg met mijn buddy heb ik ook één dag (woensdag 13 februari) specifiek gelet op het leerlinggedrag, hoe betrokken zijn de leerlingen bezig met de muzikles?
De leerlingen vinden muzikles heel erg leuk en zijn dus bijna de hele les heel enthousiast en betrokken bezig. Één kleuter vond het wel eng om aan de beker van de klarinet te voelen, dit betekent niet dat die niet betrokken is. Zoiets gebeurt af en toe, de muziekdocent gaat dan gewoon verder met de andere leerlingen en dringt niet aan. In een andere kleuterklas begon een meisje in de les al over een favoriet filmpje met gebaren, in elke korte stilte van die les vroeg ze weer om dat liedje (is aan het eind van de les ook gedaan), misschien dat in zo'n geval de betrokkenheid bij de andere onderdelen iets kleiner is.

De eerste vraag heb ik heel gericht als vraag opgesteld omdat het een groot twijfelpunt was na het vooronderzoek op de Guyotschool VSO in Haren.

De laatste vraag is iets waarvan ik denk dat het sowieso opvalt als het er niet goed mee zit, maar waarvan het toch goed is om er even heel gericht op te letten (je kunt jezelf voor de gek houden als er een paar heel enthousiaste leerlingen zijn die anderen overschaduwten).

De 2^e en 3^e vraag had ik in mijn achterhoofd omdat die het meest gericht naar antwoorden voor mijn onderzoek leiden. Wat doet deze docent op het muziekonderwijs in cluster 2? Wat leer ik daarvan ten opzichte van mijn vooronderzoek en wat worden mijn nieuwe ideeën (de synthese) over muziekonderwijs in cluster 2?

Hier de uitkomsten van mijn observaties (2^e en 3^e vraag) opgesomd per activiteit:

1. Met plaatjes les over 'muziekgeschiedenis', aan de hand van een verhaaltje worden stem, stok (claves) en steen als instrument behandeld, de leerlingen hebben claves of steentjes in de hand en mogen meedoen.

Muzikale activiteit: In de maat tikken bij het luisteren naar muziek, als maat onduidelijk (bijvoorbeeld rubato of moeilijk te detecteren maatsoort door laag tempo) is dan wrijven met de instrumentjes.

Resultaat: De dove en slechthorende leerlingen kunnen deze activiteit net zo goed als de ESM leerlingen! (De muziek staat niet overdreven luid. Wel zijn er ook lage, te voelen klanken in de muziekfragmenten.)

2. *Muzikale activiteit:* Docent speelt op een blaasinstrument of accordeon een liedje, dan raden welk liedje het is.

Resultaat: Bij de ESM leerlingen deed de docent dit met de opdracht: 'welk liedje speel ik?' en werd het goed geraden. Bij de dove en sh leerlingen speelt hij alleen af en toe een liedje als hij een instrument laat zien en uitlegt wat voor instrument het is. Wat heel leuk is, is dat meerdere slechthorende leerlingen toch het liedje herkenden en noemden! (zowel bij de kleuters als de groepen 3 en 4)

3. *Muzikale activiteit:* Docent speelt op een instrumentje (triangel, sambabal of claves) en laat het instrument niet zien. Leerlingen moeten om de beurt raden welk instrument er klinkt door het goede instrument van de grond te pakken.

Resultaat: Alle keren dat ik dit heb gezien (meerdere lessen) ging het goed op één keer na. Ik heb ook helemaal dove leerlingen het goede instrument zien kiezen[□].*

Bij een ESM-groep draaide hij het spel ook om: 'Speel eens op de triangel! Speel ik nu op hetzelfde instrument?'

4. Meestal aan het begin of aan het einde van de les laat de docent filmpjes van gebarenliedjes zien van Kentalis of van iemand anders die zelf van die filmpjes heeft gemaakt. In zo'n filmpje wordt gezongen en tegelijkertijd de tekst gebaard.

Muzikale activiteit: Het is de bedoeling dat de leerlingen net als de docent meezingen en -gebaren met het filmpje.

Resultaat: Meestal wordt er enthousiast meegedaan. Ik heb het verschillend meegemaakt bij de doof/sh-groepen, de ene keer wordt er enthousiast bij gezongen en de andere keer maar door één of twee leerlingen en gebaard de rest alleen.

5. De docent laat een plaatje van een harmonieorkest zien en heeft een kort gesprekje met de klas. Daarna heeft hij korpskleding meegenomen, een aantal leerlingen mag een mooi pakje aantrekken.

Muzikale activiteit: De leerlingen mogen achter de docent aan op de maat van de muziek (wordt afgespeeld) lopen. Als we bij de box aankomen mogen de leerlingen aan de box voelen en dan doorlopen (op de plaats) op de maat van de muziek.

Resultaat: Alleen de leerlingen die door de kleding té opgewonden zijn lukt het niet om in de maat te lopen (dat gaat dus erg goed). Je ziet aan de gezichtsuitdrukking van de leerlingen dat het moment aan de box voor een aantal zwaar slechthorende of dove leerlingen een

* Ik heb niet onderzocht of die kinderen het goed hadden doordat ze een bepaald instrument verwachtten omdat die misschien nu 'aan de beurt' was of dat het toevalstreffers waren (33% kans) of dat ze toch iets van het geluid voelden. De docent zegt dat het een kwestie van trainen is.

verhelderend moment is.

Bijna alle leerlingen vinden deze activiteit heel erg leuk en stralen. Wij zijn de harmonie!

6. De docent speelt eerst op het mondstuk van een klarinet en doet daar steeds een deel bij tot de klarinet compleet is.

Muzikale activiteit: De docent vraagt na elke 'instrumentverlenging' of het nu mooi klinkt. Als de klarinet compleet is speelt hij ook nog op verschillende manieren en vraagt dan of de leerlingen het een mooi of lelijk geluid vinden. De docent laat de leerlingen ook aan de beker van de klarinet voelen terwijl hij speelt.

Resultaat: Volgens mij leidt de docent deze activiteit te veel met zijn gezichtsuitdrukkingen. Als de klarinet nog niet compleet is of als hij 'lelijk' (uitschieters en dergelijke) speelt kijkt hij (als de leerlingen het niet direct weten) vies erbij. Ik denk dat de leerlingen daardoor weten of ze het geluid 'mooi' of 'lelijk' moeten vinden. Daarnaast is mooi of lelijk niet echt objectief te beoordelen.* Het aan de beker voelen terwijl de docent speelt lijkt me wel nuttig. Dat is echt bewustmaking van dat er geluid is (en de leerlingen kunnen voelen dat er verschillende trillingen/toonhoogtes te maken zijn met één instrument).

7. De docent heeft een filmpje over 'de saxofoon' dat wordt bekeken. Daarna pakt hij zelf een saxofoon en laat wat horen.

Muzikale activiteit: De leerlingen mogen één voor één zelf op de saxofoon blazen. Daarna heeft de docent een filmpje van 'Zoot', de saxofonist van de muppets, waarin die een aantal keer op zijn saxofoon blaast. Er is tijd om een aantal leerlingen dan met Zoot mee te laten spelen (op hetzelfde moment blazen). Soms laat de docent ook de andere leerlingen op hetzelfde moment blazen (zonder saxofoon) of op de piano spelen. De docent gebruikt het filmpje als visueel hulpmiddel. Je kunt het moment aan horen/voelen komen, maar anders ook nog aan zien komen.

Resultaat: Bijna alle leerlingen krijgen geluid uit de saxofoon. De leerlingen lijken het allemaal geweldig te vinden. Het blazen op een instrument en dan dat geluid/die trillingen! Het meespelen met het filmpje wordt ook erg veel plezier aan beleefd! Bij sommige leerlingen krijg je het idee dat ze het gelijkspelen met het filmpje op zicht doen.

Conclusies uit observaties

Mijn beeld over wat de mogelijkheden zijn wat betreft muziekonderwijs in cluster 2 van het speciaal onderwijs is veranderd/verbreed na het observeren van deze lessen. De docent heeft heel andere activiteiten gedaan dan ik met mijn jaargenoten op de Guyotschool VSO, dus het was verfrissend. Veel van die activiteiten heb ik ook echt het idee van dat ze heel goed zijn om te doen in muziekonderwijs voor dove/slechthorende leerlingen (zie de 'resultaat'-kopjes hierboven). Hier de ideeën die ik heb gekregen door het observeren van deze lessen:

- Ik ben bevestigd in mijn idee dat het goed is om lage geluiden te gebruiken bij deze doelgroep. *Zie activiteit 1 en 5.*

* Bovendien kan iemand best aangenaam musiceren met bijvoorbeeld alleen een klarinetmondstuk (met riet uiteraard).

- Na het zien van *activiteiten 6 en 7* ben ik ervan overtuigd geraakt dat het goed is om leerlingen in cluster 2 kennis te laten maken met instrumenten als de leerlingen op zijn minst aan het instrument mogen voelen of liever nog erop mogen spelen.
- Ik ben er ook meer van overtuigd geraakt dat 'de wereld van muziek' voor deze leerlingen net zo interessant als of nog interessanter dan voor horende leerlingen is. De plaatjes en verhalen van harmonieorkesten, het zelf marcheren in korpspakjes, filmpjes over muziekinstrumenten, als de docent op een instrument speelt. Het lijkt mij heel goed als deze 'wereld' in muzieklessen op een geschikte manier (dat er veel te ervaren is) dichterbij de leerlingen wordt gebracht. Ik denk dat ze daar hun hele leven profijt van kunnen hebben, meer begrijpen van mensen die muziek maken en hopelijk zelf ook plezier aan muziek beleven. *Zie in het bijzonder activiteit 7 maar in mindere mate ook alle andere.*

Antithese

Nog even ter samenvatting: ik heb hierboven (pagina 7) een beschrijving gegeven van onze ervaringen op de Guyotschool VSO. Dat zie ik als vertrekpunt van mijn onderzoek en benoem ik dus als these. Het eerste deel van de antithese wordt gevormd door twee inhouden, namelijk het literatuuronderzoek en mijn observaties op de Enkschool SO. Voor dit deel heb ik de volgende conclusies getrokken:

- Maak leerlingen in cluster 2 bewust van de aanwezigheid van, plaats en bron van geluid of muziek.
- Train met deze groep de aanwezige ritmische kwaliteiten door spellen te spelen met lage geluiden. Als je ook het onderscheiden van toonhoogtes wilt trainen, gebruik dan tonen van b klein tot en met f tweegestreept.
- Laat ze kennismaken met de 'wereld van muziek' door onder andere muziekinstrumenten te laten horen en voelen of door hen zelf op instrumenten te laten spelen uit het lijstje van Hash (2003). Bij jongere leerlingen kan dit meer spelenderwijs gedaan worden, door ze bijvoorbeeld als muzikant te laten verkleden en te laten marcheren op de maat.
- Als je merkt dat het aanleren van een instrument moeilijk gaat, probeer dan de visuele, tactiele en bewegingsaspecten van het bespelen van het instrument te gebruiken bij het aanleren. Die aspecten zijn vaak makkelijker voor deze groep dan het auditieve aspect.

Op basis van deze constatering is het goed om nog een keertje terug te kijken naar het begin, het vooronderzoek. In die terugblik wordt een tussentijdse evaluatie gegeven van de bevindingen uit het vooronderzoek.

Tussenstand

Bevindingen na praktijkonderzoek	Mening na literatuuronderzoek en observaties
<p>In dit muziekonderwijs kun je het beste gebruik maken van lage geluiden. Dat omdat die het beste te voelen zijn. Je kunt het aantal voelbare tonen groter maken door de leerlingen een ballon (trillingsversterker) vast te laten houden. Lage geluiden zijn ook beter om te gebruiken omdat hoge tonen soms pijnlijk kunnen zijn voor leerlingen met gehoorapparaten.</p>	<p><i>Hier ben ik het nog steeds helemaal mee eens! Ik zal dat dus ook blijven gebruiken in mijn synthese.</i></p>
<p>De dove en slechthorende leerlingen hebben net zo veel pulsgevoel als hun horende leeftijdgenoten.</p> <p>Als je bij een leerling merkt dat die niet zo'n pulsgevoel lijkt te hebben dan is dat goed te trainen (hij/zij is gewoon minder in aanraking gekomen met ritmes dan horende leeftijdgenoten tot nu toe).</p>	<p><i>Ben ik nog steeds helemaal van overtuigd!</i></p> <p><i>Er zijn ook horende leerlingen met weinig maatgevoel! Tot op zekere hoogte is dat inderdaad te trainen!</i></p>
<p>Het leestempo moet lager liggen dan op een reguliere middelbare school omdat het zo'n bijzonder leergebied (geluid) is voor deze doelgroep.</p>	<p><i>Het is net hoe je het bekijkt. Ik denk dat de te behandelen stof anders behandeld moet worden. De rationele vermogens van deze leerlingen zijn echt precies hetzelfde! Gebruik bijvoorbeeld andere zintuigen van de leerlingen.</i></p>
<p>Er moet een scheiding gemaakt worden tussen dove en slechthorende leerlingen omdat de slechthorende leerlingen veel makkelijker mee konden doen met onze lesactiviteiten dan de dove. Er is een te groot verschil, klappen in handen kun je met veel slechthorende leerlingen bijvoorbeeld wel gebruiken, maar veel dove leerlingen horen/voelen er niks van als iemand anders klapt.</p> <p>'Er is meer te bereiken met alleen slechthorende leerlingen'.</p>	<p><i>We hadden denk ik gelijk met dat er meer te bereiken is met slechts slechthorende leerlingen. Maar dat is maar op een aantal gebieden van het vak muziek het geval (vooral als het om toonhoogte gaat). Er is een heel groot aantal aspecten van muziek met ongescheiden doof/sh groepen te behandelen. Ik wil graag in mijn onderzoek de grenzen van die mogelijkheden opzoeken: Wat is er te bereiken met een ongescheiden groep?*</i></p>

*□ Bovendien is alles wat door dove leerlingen te doen is voor slechthorende leerlingen te doen. 'Slechthorenden leerlingen' zijn niet onder één noemer te brengen. De onderlinge verschillen zijn groot. Daar een precies goede vakinhoud voor verzinnen lijkt mij niet mogelijk.

In deze fase van het onderzoek trek ik de volgende conclusies waarmee ik in het tweede deel van de antithese aan de slag wil gaan. Het gaat om de volgende punten:

- Maak leerlingen in cluster 2 bewust van de aanwezigheid van, plaats en bron van geluid of muziek.
- Train met deze groep de aanwezige ritmische kwaliteiten door spellen te spelen met lage geluiden. Als je ook het onderscheiden van toonhoogtes wilt trainen, gebruik dan tonen van b klein tot en met f tweegestreept.
- Laat ze kennismaken met de 'wereld van muziek' door onder andere muziekinstrumenten te laten horen en voelen of door hen zelf op instrumenten te laten spelen uit het lijstje van Hash (2003). Bij jongere leerlingen kan dit meer spelenderwijs gedaan worden, door ze bijvoorbeeld als muzikant te laten verkleden en te laten marcheren op de maat.
- Als je merkt dat het bespelen van een instrument moeilijk gaat, probeer dan de visuele, tactiele en bewegingsaspecten van het bespelen van het instrument te gebruiken bij het aanleren. Die aspecten zijn vaak makkelijker voor deze groep dan het auditieve aspect.
- Maak muziekonderwijs voor cluster 2 zo dat je de groep niet hoeft op te delen in een dove en een slechthorende groep.

Onderzoek deel 2

Tot hier ben ik tot een aantal belangrijke constateringën gekomen over het te geven muziekonderwijs. Nu wordt het tijd voor een volgende stap, namelijk het testen in de praktijk van die constateringën op hun waarde. Dat testen heeft de functie van het evalueren van die constateringën.

Eerst was ik van plan die lessen te geven op de Guyotschool SO-A in Haren omdat het me goed leek om bij een groep die nog geen (structurele) muziekles heeft gehad mijn ideeën te testen. Helaas was er op die school geen mogelijkheid mijn theorie te testen, daarom ben ik weer bij de Enkschool SO uitgekomen waar ik sinds de observaties goed contact heb met de muziekdocent. Hij heeft me alle ruimte gegeven om mijn lessen te geven. Ik heb in deze lessen aspecten getest die ik nog niet had gezien daar op de Enkschool SO.

In totaal ben ik er vier dagen geweest om les te geven, te weten dinsdag 16, woensdag 17, dinsdag 23 en woensdag 24 april. Op de dinsdagen kon ik een groep 4 lesgeven en op de woensdagen twee kleutergroepen.

In de lessen die ik heb gegeven heb ik de volgende onderdelen van mijn synthese getest:

- *ritmische kwaliteiten*
- het *lokaliseren* en *onderscheiden* van geluidsbronnen
- kijken of *gitaar* (uit lijst Hash) inderdaad een bruikbaar instrument is

Het trainen van lokaliseren van geluid/muziek had ik nog nooit gezien in de praktijk en het onderscheid maken nog niet zo vaak dus die dingen wilde ik graag nog in de praktijk testen. Daarnaast heb ik tijdens workshops voor het project Kentalis Ongehoord Goed verschillende medestudenten meegenomen naar scholen. Die hadden verschillende instrumenten die ook in de lijst van Hash staan. Ik had echter nog nooit iemand met gitaar meegenomen naar een cluster 2 school, dus het leek me goed om ook in de praktijk te testen of de gitaar een goed bruikbaar instrument is. Hoe heb ik dat concreet gedaan?

Ritmische kwaliteiten heb ik getest met het doen van een 'voor- en nadoenspel' (body percussion). Dat spel heb ik ook eerder gedaan toen ik workshops gaf op verschillende cluster 2 scholen in het kader van het project 'Kentalis Ongehoord Goed'. Destijds werkte die activiteit erg goed. Ik wilde hem nu als opwarmer gebruiken en om nogmaals te testen of bij deze groep het ritmegevoel overeenkomt met dat van horende kinderen.

Het waarnemen, *lokaliseren en onderscheiden* van geluidsbronnen heb ik op de volgende manier getest: Alle dagen heb ik een draagbare kartonnen speaker (zie figuur 2) en een mp3-speler meegenomen. Allereerst liet ik alle leerlingen, terwijl er muziek uit kwam, voelen aan de speaker. Voor veel leerlingen is het een openbaring dat geluid zo trilt. Één leerling zei terwijl hij aan de speaker voelde: '**Aaah, lekker!**' Daarna liet ik de leerlingen hun hand opsteken als er muziek klinkt en weer naar beneden doen als er geen muziek klinkt. Dit om te controleren of ze ook zonder de hand op de speaker het geluid konden waarnemen.

Figuur 2: WowWee Paper Jamz Amplifier

onderscheiden testen. Ik ging dan weer achter het gordijn staan en speelde dan óf op mijn akoestische gitaar óf ik zette de speaker aan. Ik heb die oefeningen in groep 4 ook gecombineerd. Om de betrouwbaarheid te testen heb ik in groep 4 ook de kinderen gevraagd één voor één antwoord te geven bij de lokaliseer- en onderscheidtests in plaats van het hand opsteken. Ik merkte geen verschil in de uitkomsten op de twee verschillende manieren en ga er dus vanuit dat mijn bevindingen betrouwbaar zijn.

Verder heb ik de *gitaar* eerst ook goed door de leerlingen laten *waarnemen*. Ze mochten hun hand op de klankkast leggen terwijl ik speelde. Daarna mochten ze hun hand opsteken als ik speelde terwijl ze niet hun hand op de klankkast hadden. Met een beetje acteerwerk deed ik dan alsof ik speelde terwijl ik de snaren helemaal niet aanraakte. Ook ben ik achter ze gaan staan en dat ze dan hun hand op moesten steken als ik speelde om te controleren of ze het echt niet zagen. Uiteindelijk mochten ze ook zelf gitaar spelen.

Bevindingen

Wat heb ik gemerkt tijdens het toetsen van mijn eerdere conclusies?

Tijdens de korte *ritmische spelletjes* die ik heb gedaan ben ik weer bevestigd in mijn idee dat het ritmegevoel van deze doelgroep net zo is als dat van horende mensen. Ik merkte dat de leerlingen de speaker en de gitaar goed konden *waarnemen*! Ik kon niet zien of misschien de ene leerling dat meer door geluid deed en een andere leerling meer door trilling, maar ze konden het geluid waarnemen!

Het *lokalisieren* ging ook erg goed! Ik was erg verbaasd dat de dove/sh groep 4 dit beter deed dan een ESM groep 4 (die ik 16 april ook les heb gegeven)! Wat ik had kunnen weten maar niet over had nagedacht was dat deze activiteit voor sommige leerlingen wel erg moeilijk was. Het ging dan om

Dit was allebei puur het *waarnemen* testen. Om daarna het *lokalisieren* te oefenen ging ik met de speaker het podium op achter gesloten gordijnen, zette de speaker aan en kwam dan terug bij de leerlingen. Terwijl de speaker op het podium nog aanstond vroeg ik de leerlingen waar ze dachten dat het geluid vandaan kwam. Ik gaf drie opties, in het midden, links of rechts op het podium. Ik ging voor het gordijn staan op die drie plaatsen en dan moesten ze hun hand opsteken op het moment dat ik goed stond.

Die activiteiten deed ik 16 en 17 april. De week erna ging ik ook het

leerlingen met maar aan één kant een gehoorapparaat of C.I. Net zoals dat je met één oog niet goed diepte kunt zien kun je met één oor minder goed lokaliseren.

Het *onderscheiden* van geluidsbronnen was iets dat de muziekdocent daar al wel met de leerlingen had gedaan (met claves, triangel en sambabal), maar daarbij was hijzelf in beeld en kon het zijn dat zijn positieve of negatieve blik de leerlingen hielp bij het kiezen. In mijn test maakte ik muziek achter een gordijn en kon ik dus niet met mijn gezichtsuitdrukking de keuze beïnvloeden. Het ging overigens ook goed, het merendeel van de leerlingen raadde goed of er gitaar of speaker klonk. Soms hoorde ik leerlingen terwijl ik nog achter het gordijn stond al roepen: 'gitaar, gitaar!' Voor een aantal leerlingen bleek het wel moeilijk maar ik heb te weinig tijd gehad om te kijken of dat met iedereen te trainen was. Ik heb deze activiteit ook in een anti- groep gedaan waarvan een aantal slechthorend was maar sommige ook niet (dan dus spraak- taalmoelijkheden). Daar deed ik voor de grap een variatie en toen raadde de jongen die het meest slechthorend was: '*Gitaar, maar nu is hij gewoon aan het trommelen op de achterkant!*' en dat was inderdaad het geval!

Verder werd ik bevestigd in het idee (van Hash) dat een *gitaar* een geschikt instrument is voor deze doelgroep. De trillingen zijn goed waar te nemen. Toen de leerlingen zelf speelden en dus de klankkast tegen zich aanhielden voelden ze het helemaal goed.

Wat me is opgevallen tijdens dit praktijkdeel van mijn onderzoek, is dat leerlingen steeds weer verrast werden door geluid en muziek. Geluid is niet alleen iets voor mijn oren, maar kan ik ook voelen! De leerlingen waren dus vaak verrast en genoten ook zichtbaar. Deze bevinding sterkt me in de overtuiging dat muziekonderwijs in cluster 2 een waardevolle aanvulling is.

Een andere bevinding is dat je bij deze doelgroep moet werken als een orthopedagogisch muziekdocent. Je moet steeds per kind in je groepen kijken: 'hoe zou ik verder kunnen komen met hem/haar?'. Dat verschilt voor elk kind omdat de ene dus een gehoorapparaat gebruikt, de ander een C.I. en een enkeling helemaal doof is. Als je op die manier werkt kun je het meest met de leerlingen bereiken!

Synthese: aanbevelingen en conclusies

Alle scholen in cluster 2 van het speciaal onderwijs zou ik willen aanraden om ruimte te maken voor het vak muziek in het curriculum. Mijn ervaringen en waarnemingen van de wijze waarop leerlingen muziek waarderen en daar mee omgaan bewijzen zonder meer deze stelling. Het is bijvoorbeeld veelbetekenend dat leerlingen van groep 4 met de tussentijd van een jaar (!) zich nog steeds de les herinnerden die ik daar gegeven had.

Verder verdient het sterk de aanbeveling om het vak liefst wekelijks op het rooster te plaatsen. Bij wekelijkse lessen is heel duidelijk te zien welke grote progressie de leerlingen maken; het is veel moeilijker om het muzikale leerproces op een samenhangende wijze vorm te geven wanneer er alleen maar gebruik gemaakt wordt van projecten.

Een andere aanbeveling is, dat de lessen gegeven moeten worden door een goed opgeleide gemotiveerde muziekdocent die bereid is (en tijd krijgt) om *orthopedagogisch* te werken. De beperkingen waarmee de leerlingen te maken hebben verdienen een zeer zorgvuldige en vaak individuele benadering. Het is in dit verband niet wenselijk dat er met te grote groepen wordt gewerkt; dan is er te weinig tijd om voor elke leerling te kijken wat de beste aanpak is.

Ik wil nu graag terugkoppelen naar mijn deelvragen.

Mijn eerste deelvraag was: 'Wat is er op dit moment bekend over muziekonderwijs voor dove/slechthorende leerlingen?' met drie concretiserende subvragen. Die heb ik beantwoord met mijn literatuuronderzoek en mijn observaties (zie pagina 9 – 17).

Mijn tweede deelvraag was: 'Tot welke verzameling van ideeën leiden deze bevindingen?'. Het antwoord daarop is te vinden op pagina 18.

Mijn laatste deelvraag luidde: 'Welke van deze bevindingen zijn als algemene karakteristieken voor het verzorgen van muziekonderwijs aan kinderen met een auditieve beperking te benoemen na mijn eigen leservaringen op de Enkschool?'. Als antwoord daarop kan ik het antwoord op de tweede deelvraag herhalen met een toevoeging:

- Maak leerlingen in cluster 2 bewust van de aanwezigheid van, *plaats* en bron van geluid of muziek.
- Train met deze groep de aanwezige ritmische kwaliteiten door spellen te spelen met lage geluiden. Als je ook het onderscheiden van toonhoogtes wilt trainen, gebruik dan tonen van b klein tot en met f tweegestreept.
- Laat ze kennismaken met de 'wereld van muziek' door onder andere muziekinstrumenten te laten horen en voelen of door hen zelf op instrumenten te laten spelen uit het lijstje van Hash (2003). Bij jongere leerlingen kan dit meer spelenderwijs gedaan worden, door ze bijvoorbeeld als muzikant te laten verkleeden en te laten marcheren op de maat.

- Als je merkt dat het aanleren van een instrument moeilijk gaat, probeer dan de visuele, tactiele en bewegingsaspecten van het bespelen van het instrument te gebruiken bij het aanleren. Die aspecten zijn vaak makkelijker voor deze groep dan het auditieve aspect.
- Maak muziekonderwijs voor cluster 2 zo dat je de groep niet hoeft op te delen in een dove en een slechthorende groep.

Belangrijk:

Het *lokaliseren* van geluidsbronnen is moeilijk te doen voor leerlingen met maar aan één kant gehoor of C.I. Vraag die leerlingen dus niet waar een bepaald geluid vandaan komt.

Ik kan deze deelvraag echter ook op een concretere manier beantwoorden maar dan kom ik al heel dicht bij het beantwoorden van mijn hoofdvraag. Daarom ga ik nu hier over op het beantwoorden van mijn hoofdvraag.

Mijn hoofdvraag luidde:

Hoe kan muziekonderwijs worden ingericht op een school in cluster 2 voor dove/slechthorende kinderen en wat zijn bij deze doelgroep passende doelstellingen?

Voor het vak muziek zijn in cluster 2 de volgende doelstellingen van toepassing:

Sociaal maatschappelijk:

- Maak de leerlingen bewust van de plaats die muziek inneemt in de samenleving. *Waar klinkt het, waarom spelen mensen muziek, waarom wordt er in winkels muziek gedraaid?*
- Leer communicatie door het vak muziek. Muziek is namelijk (onder andere) een communicatiemiddel. Gebruik dat in deze doelgroep; de mogelijkheden van deze leerlingen zijn namelijk juist beperkt op het vlak van communicatie. *Maak zo muziek of speel zo spellen dat leerlingen op elkaar of op de docent moeten reageren op een muzikale manier. Improvisatie in de meest pure vorm maar ook bijvoorbeeld het alleen improviseren met de dynamiek. Vraag en antwoordspellen.*

Muzikaal:

- Leer de leerlingen de muzikale parameters begrijpen en gebruiken. *Toonhoogte, volume en tempo. Toonhoogte hoeven de leerlingen niet absoluut te gebruiken.*
- Ontwikkel het ritmegevoel van de leerlingen. *In dat muzikaal gebied kunnen deze leerlingen het verste komen. Voor leerlingen die willen is het goed om de instrumenten uit de lijst van Hash aan te bieden. Het ritmegevoel ontwikkelen kan onder andere door:*
 - *Zingen en gebaren van gebarenliedjes*
 - *Meeklappen of meelopen/marcheren/dansen op muziek*
 - *Klassikaal muziek maken met instrumenten waarbij de docent ritmisch leiding geeft*

Discussie

Als er één schaap over de dam is, volgen er meer. Laten we ook hopen dat het zo gaat met onderzoeken in dit gebied. Na het lezen van het onderzoek zoals beschreven in dit artikel is duidelijk dat er mogelijkheden zijn voor muziekonderwijs voor doven en slechthorenden; Bovendien is er groeiende behoefte aan muziekonderwijs in cluster 2 (zoals bleek uit vooronderzoek en onderzoek op Guyotschool SO-B). Toch blijven er nog vragen na dit onderzoek. Allereerst over dit onderzoek zelf. Wat kon beter?

Het was goed geweest als ik meer tijd had gehad om mijn synthese te testen. Ik denk dan aan het toonhoogtes onderscheiden, dat heb ik nu niet getest maar had ik graag nog gedaan. Verder denk ik dat ik op meer manieren contact had kunnen zoeken met de Guyotschool SO-A. Uit de laatste schoolgids blijkt dat het muziekonderwijs daar wél in ontwikkeling is. Was goed geweest om daar meer van te weten/activiteiten gezien te hebben. Tijdens mijn observaties op de Enkschool SO heb ik geleerd dat je orthopedagogisch moet werken met deze leerlingen. Het is de moeite waard als er in de toekomst onderzocht kan worden of het nodig is dat een muziekdocent om op die manier te werken een aanvullende opleiding moet doen of dat de huidige opleidingen Docent Muziek in Nederland de muziekdocent daar al genoeg op voorbereiden.

Daarnaast denk ik dat het goed is als er uitgebreider onderzoek gedaan zal worden naar het gebruik van de visuele, tactiele en bewegingsaspecten van verschillende muziekactiviteiten voor in de muziekles in cluster 2. In dit onderzoek heb ik achteraf gezien hoofdzakelijk het voelen van trillingen gebruikt naast het auditieve terwijl die andere aspecten heel bruikbaar kunnen zijn.

Nawoord

Op deze plaats wil ik nog graag de mensen noemen die mij hebben geholpen bij mijn onderzoek. Allereerst Bert Koster, muziekdocent op de Enkschool SO in Zwolle die mij alle ruimte heeft gegeven om te observeren en les te geven. Het was leerzaam om een andere muziekdocent actief te zien in mijn onderzoeksgebied. Marian van Houten van de Guyotschool SO-B in Haren die zelf onderzoek heeft gedaan naar muziek voor kinderen bij haar op school en die mij haar interessante onderzoek heeft laten lezen. Vanessa Bos-Harland van de Guyotschool VSO in Haren die mij en mijn jaargenoten destijds heeft begeleid tijdens ons onderzoek daar. Marc-Sander Barendsen en Rachel Munneke; de jaargenoten waarmee ik dat onderzoek heb gedaan. Het was fijn om niet alleen in het diepe te hoeven springen en ook om elkaar een zetje te kunnen geven in drukke periodes. Ook van de Guyotschool VSO: Jenny ten Wolde- de Vries die ons destijds ruimte heeft gegeven om daar les te geven, mij de gebaren die ik nodig had voor muzieklessen heeft geleerd en ons praktische tips heeft gegeven over het voor de klas staan in cluster 2. De Guyotschool VSO in zijn geheel. Als zij niet drie jaar geleden met hun vraag naar muziekonderwijs bij het conservatorium waren gekomen had ik nooit kennis gemaakt met mijn onderzoeksgebied!

Daarnaast mijn begeleider Marinus Verkuil voor het meerdere keren kritisch doorlezen van mijn artikel. Mijn docent pedagogiek Grieteke Pool voor het op het laatste moment scherpen van mijn onderzoek. Mijn zus Rinske Luth die me heeft geholpen deze scriptie leesbaar te houden en bij wie ik altijd terecht kon als ik in Zwolle was. Tot slot wil ik graag Jaap Wils bedanken voor zijn bijdrage als buddy, hij heeft me in het beginstadium van mijn onderzoek geholpen om mijn gedachten op een rij te zetten en mijn onderzoek te structureren.

Literatuur

Barendsen, M.S., Luth, E.A., Munneke, R. (2013) *Siriusproject*. Groningen

Ford, T.A. (1985). *The effect of musical experiences and age on ability of deaf children to discriminate pitch of complex tones*. University of North Carolina at Greensboro, Greensboro

Houten, M. van (2012). *Een zinvolle vorm van muziekonderwijs om het welbevinden van leerlingen in de leefleergroepen te stimuleren of te verbeteren*. Haren

Sacks, O. (1989). *Stemmen zien. Reis naar de wereld van de doven*. Meulenhoff, Amsterdam. ISBN 9789029087001/NUR 770

Schoolgids Kentalis Guyotscholen voor SO, 2011-2012

Schoolgids Kentalis Guyotscholen voor SO, 2012-2013

Internetartikelen

Hagedorn, V. (1992). Musical Learning for Hearing Impaired Children, *Research Perspectives in Music Education*, nr. 3, (13-17). Verkregen van: <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED375031.pdf> Geraadpleegd in maart en april 2013

Hash, P.M. (september 2003). Teaching instrumental music to deaf and hard of hearing students, *Research and Issues in Music Education*, Vol. 1, nr. 1. Verkregen van: <http://www.stthomas.edu/rimeonline/vol1/hash.htm> Geraadpleegd in maart en april 2013

Stabej, K.K., Smid, L., Gros, A., Zargi, M., Kosir, A. & Vatovec, J. (oktober 2012). The music perception abilities of prelingually deaf children with cochlear implants, *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, Vol. 76, nr. 10, (1392-1400). doi:10.1016/j.ijporl.2012.07.004

Afbeeldingen

Bladzijde 12: Figuur 1: Boomwhackers

http://www.johdeheer.nl/uploads/artikel_origineel_ca750da5d7e41326e67bb15e712adce3.jpg

Bladzijde 20: Figuur 2: WowWee Paper Jamz Amplifier:

http://www.thetoyshop.com/medias/sys_master/images/8836975034398/paperjamz-amp-1-375Wx375H.jpg